УДК 821.161.2.09

Олександр Кучеренко

ТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ідеться про копітку працю Лесі Українки над поетичними і драматичними творами, присвяченими добі європейського середньовіччя, в яких письменниця намагалася правдиво показати духовний світ середньовічної людини та її місце у суспільному житті епохи західноєвропейського розвинутого феодалізму.

Ключові слова: література, історія, релігія, церква, король, принцеса, лицар, граф, феодал, замок, війна, революція.

Через терни до вершин європейської слави пролягав страдницький земний шлях непересічної в нашій історії особистості, яка називала себе Українкою, найкращим з імен, що змогли б знайти для неї сучасники.

З ранніх дитячих літ хвилювали її багату уяву героїчні міфи давніх греків та римлян, самобутні легенди про суворе середньовіччя західноєвропейських народів, а передусім – героїчне і трагічне минуле поневоленої чужинцями Русі-України. Це про неї, про її творчу вдачу та безмежність людської душі натхненно лунало щире поетичне слово митця, яскравого представника групи українських письменників – „неокласиків" М. Т. Рильського:

Йти назустріч бурям і зливам,
Буть одній – як велика рать,
Жить в нещасті життям щасливим,
Муку творчістю перемагать,–
Хвора дівчина, бідна Леся!
Де ще хворі такі були,
Щоб літали в таке піднебесся,
Що його не сягнуть і орли!
Справді дівчина, справді хвора,–

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

А душа – немов океан,
Де сувора душа Командора
І привабливий Дон-Жуан,
Де в віки і в простори мандри,
Де Вкраїна – Еллада і Рим,
Де пророча журба Кассандри,
Як високий гриміла грім,
Де слова обертались у крицю,
В кров живу – друкований знак,
Де підносив з мечем правицю
Вождь рабів – безстрашний Спартак.
Ти себе Українкою звала,–
І чи краще знайду ім'я
Тій, що радістю в муках сіяла,
Як Отчизна – твоя і моя! [10]

На початку 90-х років XIX ст. поетеса поринула в епоху європейського середньовіччя, що настала після загибелі Стародавнього Риму (476 р.). „Середньовіччя розвивалось на цілком примітивній основі. Воно стерло з лиця землі древню цивілізацію, древню філософію, політику та юриспруденцію, щоб почати в усьому спочатку. Єдиним, що воно запозичило від загиблого стародавнього світу було християнство і декілька напівзруйнованих міст, які втратили свою колишню цивілізацію",– писав про середньовічну добу Фрідріх Енгельс у праці "Селянська війна у Німеччині" [1, 11].

Поступово християнська релігія глибоко увійшла у моральну свідомість і побут не тільки верхівки суспільства, але і народних мас. В руках Католицької церкви опинились політика і наука, освіта і виховання, а в літературному житті надзвичайно популярними стали релігійні гімни, духовні вірші, житія святих, парафрази Біблії, зародилася культова драма. Проте у народному середовищі зберігалися дохристиянські, язичницькі вірування, що, змішуючись із офіційним віровченням Католицької церкви, викликали у звичайних мирян найбезпосередніше і радісне

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ставлення до життя. Іншим важливим чинником, що істотно вплинув на середньовічну літературу була ворожа догматам Католицької церкви античність, до якої вимушено зверталися церковні авторитети Єронім та Августин, щоб „узгодити" давньогрецьку філософію Арістотеля і Платона з істинами християнства [1, 15]. Латинська мова стала тоді мовою державних актів і вищої адміністрації.

Поглиблене вивчення історії людства та європейського середньовіччя зокрема (у дев'ятнадцятирічному віці Леся Українка написала для молодших сестер підручник „Стародавня історія східних народів") вимагало від неї відмінного знання французької, німецької, італійської, латинської та грецької мов. Подібно до свого духовного учителя і наставника М. П. Драгоманова письменниця мала б усі підстави сказати «молодшим людям на Україні, що вони не можуть уважати себе навіть образованими, доки не вивчать по крайній мірі, двох-трьох західноєвропейських мов, щоб читати на них найважніші речі…» [5, 380].

Захоплюючись західноєвропейською літературою періоду феодальних відносин (до кінця X ст.) та періоду розвинутого феодалізму (XI–XV ст.), поетеса протягом 1893 року створила дві різні за ідейним змістом поеми – „Давня казка" і „Роберт Брюс, король шотландський", де ідеальні риси середньовічного лицаря різко суперечили дійсній соціальній практиці середньовічного феодала, охарактеризованій Енгельсом практикою „зрадницьких вбивств, отруєнь, підступів та усіляких мерзот, які тільки можна уявити, котрі приховуються під поетичним ім'ям лицарства" [1, 99]. Далека від ідеалізації романтичного життя середньовічного лицарства, Леся Українка правдиво намагалася зобразити тих, хто в шаленій гонитві за гучною славою і казковим багатством відверто зневажав свій народ, не зупиняючись ні перед чим у жорстокій борні за „місце під сонцем".

Вже перші рядки „Давньої казки" нагадують нам зачин якоїсь надзвичайно захоплюючої літературної казки, де, на відміну від історичних літописів, немає жодного історичного

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

свідчення про часовий перебіг подій та жодної згадки про місцеперебування персонажів.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці та у віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний [8, 301].

Безтурботно розкошує в родовому замку вкрай байдужий до народного горя гордовитий лицар Бертольдо. Ось надходить королівський наказ, і він, виконуючи непохитну волю монарха, залишає свій, дивно схожий на середньовічну Іспанію край, щоб взяти участь у завойовницькому поході проти однієї з магометанських держав. Після повернення на батьківщину цей заохочений королем переможець остаточно закріпачує знедолених сільських трударів, запроторює до в'язниці улюбленця народу вільнодумця-поета, і… розплачується за все заподіяне зло власним життям.

В дійсності ніколи не було жорстокого і самозакоханого графа Бертольдо, однак створений Лесею Українкою персонаж був типовим для провансальської лицарської поезії XII–XIII ст. На півдні Франції, що належав тоді англійському королеві Генріху II, жив і діяв справжній войовничий феодал і поет Бертран де Борн, який більше писав про політику, ніж про кохання. Він брав активну участь у міжусобній війні проти Генріха II на боці королівського сина Генріха, прозваного «молодим королем». Після передчасної смерті принца Генріха від лихоманки поет склав свій знаменитий „плач" про найбільшу втрату у світі, перед якою нікчемні разом узяті усі біди, нещастя й страждання. Бертран де Борн невтомно оспівував загарбницькі

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

війни, щиро радів народному горю і, не приховуючи презирливого ставлення до селянства, відверто бажав йому Божої кари.

Люблю я видеть, как народ,
Отрядом воинским гоним,
Бежит, спасая скарб и скот,
А войско следует за ним [1, 111].

Люблю я бачить, як погнав
Юрбу озброєний загін,
Як мчать отари серед трав,
А військо лине навздогін
(Пер. М. Терещенка) [11, 90].

Безчесний простолюдин, на думку Бертрана де Борна, є носієм соціального зла і не викликає поваги.

Мужики, что злы и грубы
На дворянство точат зубы,
Только нищими мне любы!
Любо видеть мне народ
Голодающим, раздетым,
Страждущим, необогретым!.. [1, 111]

Реалістично зображені Лесею Українкою в «Давній казці» і безрадісні картини гіркого життя підневільних середньовічних селян.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю,–
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку,–
У ярмі стогнали люде,

І здавалось, що довіку

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Все така неволя буде [8, 317].

Того ж 1893 року, за порадою М. П. Драгоманова Леся Українка розпочала копітку працю над поемою про шотландського короля Роберта Брюса, попередньо простудіювавши відповідні історичні джерела про боротьбу шотландців за свою незалежність від англійського короля в XIII–XIV ст. За часів Едуарда I (1272–1307) остаточно утвердився вищий законодавчий орган середньовічної Англії – парламент.

Відтепер, заручившись широкою підтримкою відданих йому феодалів та впливових мешканців міст, Едуард I у 1277 і 1282–1283 рр. розпочав війну проти незалежних кельтських князівств Північного Уельсу. Після переможних походів Едуарда I на сусідні князівства, Уельс утратив незалежність і ввійшов до складу Англійського королівства [2, 371].

Едуард I мріяв завоювати Шотландію.

Після смерті єдиної спадкоємиці на шотландський престол Маргарети Едуард I висунув у 1290 році свої претензії на незалежність Шотландії, проте наштовхнувся на потужний опір шотландських городян і селян [7, 457]. Лише зрада місцевої знаті у 1296 році сприяла короткочасному успіху Едуарда I.

1297 року проти англійського війська і його шотландських прибічників розпочалося народне повстання під проводом дрібного землевласника Вільяма Воллеса, до якого пізніше долучилося шотландське лицарство. Незабаром повстання перетворилося на всенародну війну за незалежність Шотландії. Після страти англійцями Воллеса (1306) війну очолив хоробрий шотландський лицар Роберт Брюс (11. 07. 1274 – 07. 06. 1329) [2, 371]. На 1313 рік, за винятком фортеці Стірлінг, уся Шотландія була визволена. 1314 року шотландці на чолі з Робертом Брюсом під Баннокберном розгромили численне військо загарбників. Роберт Брюс став королем Шотландії, а парламент у Кембускенеті 1314 року ухвалив конфіскувати майно кожного, хто не визнавав Брюса. У листі до папи Римського 1320 року національні збори сповіщали про свою ухвалу: якщо Брюс надумає будь-коли

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

передати Шотландію під владу англійської корони, вони відмовляться підкоритися йому. 1328 року в Нортемптоні англійський король Едвард III підписав договір про визнання Шотландії незалежною державою [7, 457].

Всупереч історичним фактам шотландське лицарство в поемі Лесі Українки „Роберт Брюс, король шотландський" переходить на бік англійського короля Едварда і відмовляється від подальшої боротьби за волю і незалежність (аналогія з українським панством, що перейшло на бік Москви). Спокусившись на пропозицію нового володаря мати за це нагороди і ласку, запопадливе шотландське панство радо вигукує:

„Згода! Хай живе
Едвард, король шотландський!" [9, 506]

І тут, на подив самовдоволених завойовників і підступних співвітчизників-зрадників, з'являється справжній герой-одинак, патріотично налаштований лицар на ім'я Роберт Брюс, який не хоче визнавати влади чужинців.

Едварду глянув він в лице,
Мов кинув блискавицю,
Здійняв і кинув ворогам
Залізну рукавицю [9, 506].

Під девізом „За волю, за рідну країну!" вирушає селянське військо на чолі з відчайдушним сміливцем Робертом Брюсом на кривавий бій з добре вишколеним і озброєним супротивником. Шість разів перемагає король Едвард одважного лицаря. І тоді, остаточно зневірившись у досягненні своєї мети, знесилений ватажок повсталих шотландців ледь не відплив з Ірландії на кораблі, що віз хрестоносців до далекої Палестини. Вирішальну роль у нездійсненні задуму Роберта Брюса відіграв оповіданий М. П. Драгомановим надзвичайно цікавий „уступ з павуком", що припав до серця письменниці.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Так шість раз той павук обривався,
І шість раз він на стелю злізав,
Але всьоме таки утримався
Й до стіни свою нитку прип'яв.
Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук
І гукнув: „Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук!?" [9, 564]

Символічний образ працелюбного павука означав у Лесі Українки наполегливу, невпокорену волю до безупинної боротьби проти ворога аж до остаточної перемоги [6, 24].

Магічне число сім, що часто-густо зустрічається у народних казках і прислів'ях, символізує у поемі вікторію, що приходить до людини внаслідок поєднання волі з випробуванням. Літературний герой Роберт Брюс, маючи сильну волю до перемоги, всьоме виступає проти англійського війська і змушує його без зброї і корогов присоромленим повернутися до себе на батьківщину. Всенародно обраний шотландським королем у преславному Единбурзі, Брюс дає урочисту клятву на вірність незалежній Шотландії.

Подібне явище навряд чи відповідало жорстоким реаліям політичного життя Шотландії XIII–XIV віків. „Поетеса свідомо ввела цей епізод, щоб висловити драгоманівські ідеї народоправства, драгоманівські політичні погляди на майбутній устрій звільненого народу",– зазначив відомий дослідник життя і творчості Лесі Українки Петро Одарченко у статті „Роль М. П. Драгоманова в розвитку літературної творчості і світогляду Лесі Українки" [6, 24]. Підтримуючи ідею збройної боротьби за визволення України, викладену у революційній „Програмі" Драгоманова, та його принцип „Громада мусить бути спілкою вільних осіб", Леся Українка художньо реалізувала це в мотиві вільних виборів короля й укладанні угоди між королем і народом. „Весь твір молодої поетеси – це запальний гімн ВОЛІ",– завершив свою думку Петро Одарченко.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Благоденствує у старовинному середньовічному замку головний герой Лесиного вірша „Граф фон Ейнзідель", написаного за мотивами німецької легенди XVI ст. революційного 1905 року. Вперше цю поезію було надруковано у часописі „Рідний край" (1913.– № 1.– С. 6–9) під заголовком „Диявольське наводження". Тривожні думки закралися у душу ліберального графа, який непокоїться тим, що його піддані животіють у злиднях, а він безжурно живе коштом їх нелегкої праці.

І ворогом стала графиня-жона,
Турбот свого пана не тямить вона,–
Для неї то марні розмови!
Спокійно живе серед панських вигод,
Їй тільки на думці пишнота клейнод,
Забави, турніри та влови [8, 246].

Самотньо почуває себе фон Ейнзідель без єдиного маленького сина, який тепер за пажа у дворі короля, бо на те була воля графині.

У розпачі звертається граф до „велелюбних предків", що суворо поглядають на нього із золочених рам:

Хто дав мені панства непрошений дар?
Як мені скинуть сей прикрий тягар,
Сі пута, для духу ганебні? [8, 249]

„Мальовані очі, мов справді живі" з погордою відповідають нащадку:

Лицарські повинності – гірше ярма,
Ти скинуть їх прагнеш тепер? Та дарма!
У кров переходить лицарство!
Поглянь у свічадо,– чий погляд зорить
З очей твоїх чорних та гострих в сю мить?
Чи є ж проти спадку лікарство?
Якби ж ти той спадок в собі поборов,
На тебе повстане вся предківська кров

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

І буде змагатись запекло.
З твоїх пориваннів не буде пуття:
Хто так на розпутті прожив все життя,
Не піде ні в рай, ані в пекло… [8, 250]

І мусить коритися засмучений німецький магнат „вартовим його предковічного права – закутим в залізо борцям, середньовічним лицарям без докору і страху".

Слабкодухою, нерішучою та безвільною людиною постає перед читачами в'язень-лицар з фантастичної драми Лесі Українки „Осіння казка", створеної письменницею під враженням від революційних подій у Тифлісі в січні 1905 року. Перебуваючи у королівській в'язниці за непокору вінценосному можновладцеві, безіменний лицар-герой звинувачує жорстокого короля у всіх бідах і нещастях, що випали на долю рідного краю, проте особисто не підтримує ідеї збройної боротьби проти королівської влади.

Аналізуючи художні особливості цього твору, відомий літературознавець Б. Якубський писав, що драма „Осіння казка" «займає в усьому літературному доробкові Лесі Українки виняткове, зовсім особливе місце". „Осіння казка" є яскраво символічний твір. В образі поневоленої принцеси – колишньої пастушки – неважко вгадати поневолену селянську Україну, в образі лицаря-в'язня виступає українська буржуазна інтелігенція, в образах служебки, пастуха – слуги самодержавства, в образах скоту, безрогих – чорносотенна юрба» [6, 230].

Заявляючи про повну єдність із народом у його боротьбі проти соціального і національного гніту, письменниця звертається до образу Будівничого, який очолює революційні виступи робітників і твердо впевнений у перемозі повстанців. Леся Українка закінчує „Осінню казку" символічною картиною: робітники вирубують у крутій горі щаблі, піднімаючись усе вище і вище. Червоні прапорці позначають кожний новий щабель. Будівничий знає, що ще довгий і тяжкий шлях до остаточ-

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ної перемоги – „се діло довге, як осіння казка". Ще будуть осінь і зима, „але ж й зимі на світі є кінець" [3, 293].

Проте „Осіння казка" не є закінченим твором, хоч дуже приваблює своєю ідеологічною стороною.

Розглядаючи ідейний зміст фантастичної драми про середньовічне суспільство, цілком справедливо вважав П. Одарченко, що принцеса – це «уособлення України, що сподівається свого визволення не від кволої буржуазії, нездатної до боротьби, готової видати робітничі маси царатові, буржуазії, що йде на угодництво з пануючим ладом, що проповідує еволюційні методи боротьби тощо, а від „нової творчої кляси" – революційного пролетаріату» [6, 230].

Деякі з літературних героїв „Осінньої казки" зустрічаються в іншому творі Лесі Українки „Козачка", надрукованому у сатиричному українському журналі „Шершень" (1906.– № 186). Передбачаючи близький кінець першої російської революції 1905–1907 рр., Леся Українка писала:

Горіли города, зникали цілі села,
Країна вся була червона та весела,
А потім стало враз так сумно, як вночі,–
Де ділись цехові, лицарство, орачі?
Хоч хто живий зоставсь, то ледве совав ноги…
Тоді пішли проти людей безроги [6, 230].

Та не занепала духом засмучена поразкою повсталого люду фізично хвора письменниця. Безмежно віддана ідеї національної революції в Україні, вона, за словами Дмитра Донцова, до останнього подиху сповідувала „нову аристократичну, авторитарну і сувору життєву концепцію та перебирала на себе, на свої плечі і своє сумління відповідальність не тільки за власні вчинки, а й за поведінку Батьківщини, за бездіяльність або дії всього люду" [4, 371–372].

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Література

1. Алексеев М. История зарубежной литературы. Раннее средневековье. Возрождение // Под общ. ред. В. М. Жирмунского.– М.: Учпедгиз, 1959.

2. Всемирная история: В 10 т.– Т. III / Под ред. Н. А. Сидоровой, Н. И. Конрада, И. П. Петрушевского и Л. В. Черепнина.– М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1957.

3. Білецький О. Українська література: Підруч. для X кл. серед. шк.– К.: Рад. шк., 1965.

4. Донцов Д. Дві літератури нашої доби.– Л.: Книгозбірня „Просвіта", 1991.

5. Драгоманов М. Вибране („…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні") // Упоряд. та авт. істор.-біогр. нарису Р. С. Міщук; Приміт. Р. С. Іщука, В. С. Шандри.– К.: Либідь, 1991.

6. Одарченко П. Леся Українка. Розвідки різних років / Авт. передм. С. Білокінь.– К.: Вид-во М. П. Коць, 1994.

7. Українка Леся. Поеми і драми / Вступ. ст. та прим. О. К. Бабишкіна.– К.: Мистецтво, 1980.

8. Українка Леся. Роберт Брюс, король шотландський // Українська Муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів / Під ред. О. Коваленка.– Вип. 6.– К.: АТ „Обереги", 1993.– С. 558–568.

9. Українка Леся. Твори: В 2 т.– Т. 1. Поетичні твори. Драматичні твори / Підгот. тексти, упоряд. і склав прим. О. Ставицький; Авт. передм. Л. Міщенко.– К.: Наук. думка, 1986.

10. Рильський М. Леся Українка // Радянська Волинь.– 1991.– 23 лют.

11. Шаповалова М. С., Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури. – Л.: Вища шк., 1982.

Kucherenko O. The Theme of Middle Ages in Europe in the Creative Work of Lesya Ukrainka.

The article is about Lesya Ukrainka's hard work at her poetic and dramatic creations devoted to the Middle Ages in Europe, in which the writer tried to realistically show the spiritual world of the Middle Ages man and his place in social life of the Western European developed feudalism.

Key words: literature, history, religion, church, King, princess, knight, earl, feudal, castle, war, revolution.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com